

A MODERN SZERB IRODALOM

A SZERBSÉG öt századon át sínylődött a török félhold uralma alatt. A szomorú emlékü Rigómezőn vesztette el középkori önálló állatni életét, a földbirtokait, az egyháza nemzeti függetlenségét, a nemzeti gondolkodását, sőt nagyrészen a nemzeti öntudatát is. A török éra alatt csupán a kalugyerei maradhattak meg háborítatlanul: ők tartották egyedül ébren, legalább valamennyire, a szerb nép pravoszláv vallásának formális örökségét. Imi és olvasni is csak a szerb kalugyerek közül tudtak néhányan. Amit írtak, az többnyire csak másolás s az is ó-szláv, vagy orosz nyelven. Amit pedig másoltak, az tisztára orosz teológia és görög kánon volt. A szerb nép így az öt század alatt a török rajah szellemi sötétségébe merült el. Nemzeti gondolkozásról és szerb nemzeti irodalomról tehát a török szolgaság századai alatt nem beszélhetünk.

Mindaz, ami a szerb kultúra nevét ma megérdemli, Magyarországon született meg és fejlődött két századon át. A 17. század folyamán Magyarországra királyi vendégekként emigrált szerbek körében születik meg nemcsak minden szerb műveltség, hanem a tulajdonképeni értelemben vett szerb irodalom is. Bécs, majd Buda, aztán Újvidék a szerb irodalom központjai, ahonnan végleg csak a 19. század alkonyán vándorol át a szerb Parnasszus Belgrádba. Eppen ezért ezt a kétszázados szerb irodalmat, mert teljesen az akkori német és magyar irodalomnak haladt a nyomdokán, ugyanaz az irányzat és tartalom jellemzi, mint az akkori magyar és német irodalmakat, vagyis romantizmus, jozefinisztikus racionalizmus, majd pedig realizmus.

A balkáni szerb nép a 19. század folyamán azonban fokozatosan hódítja vissza önálló államiságát. Ámde ezeknek a felszabadító felkeléseknek zavaros és véres ideje természetesen nem lehetett alkalmas talaj arra, hogy belőle megszülessék egyúttal a szerb irodalom is. Hiszen ezekben az analfabéta időkben, odalenn a Balkánon, maga Mihajló fejedelem sem tud írni és olvasni. így a hajdani belgrádi pasalikban, az államalkotás vajúdo napjaiban, nem állt készen az a szellemileg eleve felszántott televény, amelyen minden irodalom mindenkor kivirágzik.

A mai modern szerb irodalom első indításait Doszitej Obradovics, bánási volt kalugyer vitte magával a szabaddá lett Belgrádba, kívülről, Magyarországról, illetve Németország egyetemeiről, „ő az, aki összetöri a kultúrálatlan keleti tradíciókat és közvetlenül a nyugati racionalisztikus és humanista műveltség iskoláiba jár. A bizánci szellem és az orosz teológia általa veszít tért a szerbekenél s ő vele lép be a szetb nép a nyugateurópai nemzetek társaságába“, írja Jovan Szkerlics, a modern szerb irodalomtörténet megalkotója. A szerb állam feltámadásával a 19. század folyamán Belgrádba özönlik a délmagyarországi művelt szerbség, Belgrádiról viszont Bécsbe, Lipcsébe, Prágába, Pétervárra és Moszkvába siet a felszabadult szerbiai ifjúság, hogy onnan hozza haza a haladás és műveltség eszméit. De ez a nagy és mohó, Nyugatról hozott tanulás láthatólag és érezhetőleg csak a 19. század utolsó évtizedében bontakozik Szerbiában. A modern szerb irodalom azonban, a magyarországi szerb irodalom épülve, Szerbiában csak a 20. században születik meg.

A modern szerbiai szerb irodalom, mert túlságosan, vagy sokat tanult a külföldtől, még ma sem viseli magán a szerb nemzeti önállóság és fajiság minden jegyét. Ma sem fejtette még ki önmagából a speciális szerb nemzeti lelkiséget. A szerb irodalmi nyelv megalkotásán kívül egyéb szláv-

szerb tételt alig írhatunk a javára. Olyan irodalmi abszolút értéket pedig, amely világirodalmi viszonylatban számottevő volna, ma is még várunk kell a szerb irodalom részéről. Hogy ennek a szerbek által is elismert ténynek mi az oka? Talán nem járunk messze a történelmi igazságtól akkor, ha rámutatunk arra, hogy a szerb írók ma is kizárólag idegen iskolákat járnak. Innen szedik nemcsak a sugallatokat, de az eszméket, a gondolatokat és a formákat is. A maguk népi költészetétől eltértek, azt elhanyagolták, holott a 19. század harmincas éveiben a szerb népköltészet európai dicsőségnak örvendett. Maga Goethe, munkáiban többször magasztalja, Walter Scott sokat fordít a szerb népdalokból, Grimm a „leggyönyörűbb daloknak“ hirdette, Lamartine pedig a „legcsodásabb dunai virágoknak“ mondotta a szerb népköltészet alkotásait. Az ötvenes években Danicsics Juro így látja az igazi szerb nemzeti irodalom megszületését: „A népi alkotások a mag. Ebből a magból kell a mi szerb irodalmunknak kicsiráznia, csak ez lehet az igazi szerb irodalom.“ De hiába való volt ennek az igazságnak a követelése, a 20. század szerb írói cserben hagyták a szerb népies és színes romantikát s idegen világba futottak új költészet után. Ezért ma sem találhatták meg a szerb irodalomnak igaz és ősi forrását.

A 20. század elején azonban kihalt a szerb írók legnagyobb része. Tíz év alatt szinte fátumszerűen, egymásután dőlnek ki azok a szerb írók, akiknek még némi köze volt a Dél-Magyarországon nevelkedett szerb irodalomhoz és a régi tradíciókhoz. Velük sírba száll végleg a szerb romantikus hajlandóságú irányzat is és meghal a realizmus is. 1910 óta egymásra következnek a legújabb szerb költők, akik annyira sem voltak szerb szellemű nemzeti művészek, mint az elődeik, ők többé nem tanulnak sem Magyarországon, sem Németországban, hanem már egyedül Párizsban, amiért is a „párizsiak“ nevével emlegeti őket a szerb irodalom, ők már nem hisznek semmiféle irodalmi iskolákban, dogmákban, formákban, nem hisznek és nem fogadnak el semmiféle szilárd elveket sem: a legszuverénebb francia individualizmusnak hódolnak. Pesszimisták és sötétek, a halál, a temető, a Nirvána az ő affektált franciás költészetük örökösen visszatérő tárgya. Ebből az importált szajnamenti sötétségből felrázza őket azonban villámként Obrenovics Sándor király politikai meggyilkolása és a Karagyorgyék trónfoglalása. Az egyéni pesszimizmus helyébe ekkor az egész nemzet politikai optimizmusa lép s a szerb irodalom, amely ebből a nagyszerb politikából előlép, az összes szerbek egyesülésének lelkes propaganda-irodalmává válik. 1912-ben 199 politikai szerb lap sarkalja Szerbiát a további nemzeti felszabadítás nagy feladatára és húsz irodalmi folyóirat hirdeti ugyanezt a politikai feladatot az irodalom köntöskében. Ha meggondoljuk, hogy az akkori szerb irodalmi egyesületeknek 11.000 tagja volt, ha tudjuk, hogy egy-egy nevesebb és kedveltebb nagyszerb írónak a könyve ugyanekkor 30—40 ezer példányban jelent meg, ha tudjuk végül azt is, hogy az irodalmi folyóiratoknak ez időben 3—4.000 az előfizetője, úgy előttünk áll századunk első évtizedeinek az a szerb irodalma, amely valóban és gyökerében politikai szerb irodalommal változott. Persze az irodalomban mindenkor több volt ekkor a politikai szóvirág, mint a tiszta irodalom művészete.

A szerb irodalmat az 1901-ben alapított Knizsevní Glasznik (Irodalmi Híradó) fogja át és irányítja. Első szerkesztője Bogdán Popovics. A Glasznik az első modem szerbiai irodalmi folyóirat. A nyugati irodalom eszméinek, felfogásának, értékeinek és értékelésének a hirdetője, ámde mindenkor a szerb nemzeti aspirációkkal és eszközökkel átitatva. Növeli és neveli tehát a nyugati irodalmi ízlést, kritikáival pedig a Nyugat divatos eszmeáramlataira tereli a szerb írók és közönség szeméit, vágyait szüntelenül.

Mindenek előtt azonban és mindig a szerbség felszabadító politikai misziójának a profétája marad.

Az úgynevezett balkáni háborúk győzelmei (1912—1913) csak növelik és szítják ezt a szerb irodalmi politikai lendületet. A világháború, amely kitörésében többet köszön a szerb politikai irodalom eme lendületének, csaknem teljesen elhallgattatta a szerb irodalom múzsáját. A háborús számkivetés alatt, Korfu szigetén egyetlen szerb irodalmi szócső hangzik csupán, amelynek Zabavnik a neve. Ennek a cikkei, irodalom helyeit, még inkább harsogják a szerbség politikai aspirációit, amelyek most a jugoszlavizmus és szerbizmus politikai problémáiban szólalnak meg.

A világháború befejezése újra a szerb aspirációk győzelmét jelenti, mint 1804 óta szakadatlanul. Valóra váltak a szerb álmok álmai is. Győzelmi mámor árasztja el az egész szerb közéletet. De csodák csodája, csak a szerb irodalmat nem. A szerb írókat, főképen a győzelem nyomán, a legteljesebb kapkodás, az új célt és feladatokat nem látó irány nélkülség zavarja össze. Ha eddig is idegenből hoztak Öntudatos kritika nélkül nyugati gondolatot és formát, úgy ma még inkább vonatkozik rájuk ez a megállapítás. S ha ma röviden akamók összefoglalni a háború utáni szerb irodalom jellemzését, akkor ezeket kellene megállapítanunk: A mai szerb írók általános jellemzője: a szkepticizmus, az élet minden értékével szemben, a peszsimizmus, az élet minden vonatkozásával szemben, a cinizmus az élet minden jelenségével szemben. A váratlan nemzeti győzelem megszilárdításának konstruktív terveiről, eszméiről, a mai szerb irodalom vajmi keveset gondolkodik és énekel. Hogy a mai szerb irodalom cinizmusának csak egy szellemes példáját idézzük, megemlítsük Dukics Ante írónak „Egy számár naplójából“ című könyvéből ezeket:

„A világ csodál minket, s mi is csodáljuk a világot, — s miért ne? — Kevés szóval sokat mondani, és sok szóval semmit, erre csak a futurista képes. Az öregeknek kétségkívül nálunknál nagyobb volt a tehetsége, annyira, hogy mi kommentár nélkül meg sem igen értjük őket, — és ezért szálljon dicsőség és tisztelet mindnyájukra, — de mi fiatalok nagyon magasan állunk felettük, — velünk szemben (mindenki így tudja) még a tolmács sem segít semmit.“

A mai szerb irodalom további jellemzője a töredékesség, a fragmentáris sajátosság minden egységesség és átfogó gondolat hiányával úgy a problémák, mint a látókör tekintetében. Különösen 1922-ben és 1923-ban volt zavaros a modem szerb írók alkotásainak a hangja. Ekkor tombolt a leghevesebben a szerb írók termékeiben a futurizmus, az aktivizmus, az expresszionizmus, az impresszionizmus, sőt a dadaizmus is, amely a belgrádi írónál egyenesen a ködös zenitizmus abszurdumáig röppent. A mai szerb irodalmat általában inkább az elszabadult szerb temperamentumban kell keresni, mint a szerb észben, lélekben, vagy faji értékben. Az esztétika, vagy főleg az etika, mintha minden megállapodott elveiben felborult volna ma a szerb írók alkotásaiban. Elveszett az eredetiség, a szerb egyéniség is, de ugyanúgy elveszítette a szerb irodalom minden kapcsolatát is a mai új szerb lélekkel és annak minden égő feladatával. Minden irodalmi alkotásnak központja az egoizmus. A mai szerb író azonban nem a szerb élet sűrített központja, hanem a világmindenség elvont központjában csillog öntelten, hangos szóval, de kevés indokolással.

A legtermékenyebb számszerűt a mai szerb irodalomban a lírai költészet, de amilyen termékeny, épp annyira hiányzik belőle is az eredetiség és főleg az őszinteség. Eredendő bűne, hogy abszolút függvénye, sőt egyenes kópiája a mai francia költészetnek és pedig a kifejezésekben éppúgy, mint a gondolatokban is. Sokszor egyszerű és szolgai fordítása a legdivatosabb

francia lírának. Szerb lélek, szerb szellem, szerb jellem ritkán szólal meg benne. Nevesebb mai szerb lírikusok: Bójics Drainac, Sztefanovics Rokics, Ducics J., Cmyanszki. Különbözően ez évben jelent meg „A modern szerb líra anthológiája” Bogdán Popovics szerkesztésében.

A szláv népek epikus népek. így a szerbek is. Ezért természetes, hogy elbeszélések és novellák terén alkotják ma a szerb írók a szerb irodalom legjavát. Munkásságuk azonban itt is magán viseli a fragmentarizmus bélyegét. Egy-egy kisebb területet, egy-egy jelentéktelenebb típust ragadnak ki a szerb élet egészéből s ezt illusztrálják minden különösebb nemzeti mélység, vagy egyetemesebb balkáni meglátás nélkül. Onnan van ez, hogy nem a maguk szláv-szerbes epicizmusára építenek, hanem példaképpül veszik a mai francia hasonló irodalom felszínességét és szellemeskedő könnyedségét. Az az egynéhány mélyebb járatú novella és elbeszélés, amelyről tudunk, nem változtatható általános ítéletünkön. A mai legjobb novellisták: Andrics, Ante Dukics, Nasztazjevics, Sztankovics.

Nagy baja a mai szerb irodalomnak az, hogy csaknem egészen hiányzik belőle a nagyobb lélekzetű regény. Pedig a regény az epikus szláv léleknek igazi otthona. Legújabban Boriszav Sztankovicsnak jelent meg egy nagyobbvonalú regénye, „Tisztátalan vér” címen, amelyben a szerző gazdag színezéssel eseteli a balkáni lélek török-görög-szláv keverékének érdekes problémáját. Balkáni problémátikus regény, eredeti szerb és a Balkánnak igazi vadvirága. Umberto Urbano, aki egyébként is állandó fordítója a jugoszláv irodalomnak, „Sangue impuro” címmel olaszra fordította ezt az új balkánregényt és a dicséretet egész áradatával magasztalta. Sajátságos az is, hogy a mai Belgrádnak, amely ma rohamosan fejlődik az új élet városává, nincsen még meg a maga helyi, nagyobb szabású regénye.

Amint az epika a szláv lélek jellegzetessége, úgy viszont a dráma egyáltalában nem sajátossága a szláv fajiságnak. Maguk a legnagyobb orosz írók állapítják meg a szláv fajnak ezt a negatív sajátosságát. A modern szerb irodalomnak sincs meg tehát az étekesebb drámai alkotása. Bár 1925-ben tíz eredeti szerb drámát hozott színre a belgrádi nemzeti színház, nagyobb irodalmi értéke és súlya egyiknek sem volt. Valamennyinek a problémája bizarr és mesterséges, a szerb élet és lélek minden spontán tragikuma nélkül. A szerb drámaírás példaképe ugyancsak a francia drámaírás s ezért ebből a szempontból is érthető, hogy a modern szerb irodalom miért nem termi meg az igazi szerb drámát. Talán Krlezsát említhetjük meg, mint erősebb tollú drámaírót.

Van azonban a szerb irodalomnak egy műfaja, amely talán a novelláknál is dúsabban termő: a szerb műkritika. Íróknak és közönségnek egyaránt kedvence. Sokszor szellemes, sokszor mélyebb is, a legtöbbször impresszionista és lírai: de mindig fragmentáris, mint a mai egész szerb irodalom is. A modern szerb irodalomban ugyanis, különösen a háború befejezése óta, nem jelent meg egyetlen nagyobb szabású irodalmi alkotás az irodalomtörténet köréből, tehát sem portré, sem monográfia, sem biográfia, sem nyugati irodalmi nagyságokról, sem a szerb irodalomtörténet mezejéről. Egyébként is a mai szerb kritikai műfaj efemer jellegét a türelmetlen, a lesújtó, a fölényeskedő kritizálgatás mutatja. Ugyannyira, hogy ma már a legnagyobb tekintélynek örvendő Knizsevni Glasznik „teremtő, alkotó kritika” után kiált. Értékesebb mai szerb kritikusok: Bogdán Popovics, Pavle Popovics, Prodanovics, Izidora Szekulics, Vrhovac, Sztájics.

Talán a műkritikánál is, amelyet szívesen olvas a közönség, kapósabbak a bőségesen megjelenő memoárok. Ezek voltaképpen nem jelentenek tiszta irodalmiságot, épp azért a legolvasottabbak. Különösen azok a memoá-

rok fogynak, amelyek a háborúban szerepelt politikai és katonai személyek tolla alól kerülnek ki. A közelmúlt személyiségei, tettei, szavai ezekben a memoárokbán hősi pózzal tüntetnek az olvasó előtt, mintha íróik mind a nemzet felszabadítói és a jugoszláv állam megmentői lettek volna. Sok intimitás, sok intrika és sok botrány kerül így felszínre történelmi ruházatban. Csak néhányat említünk fel a sok memoár közül. Milán Gyorgyevits: Szrbija i Jugoszloveni, Jovan Tomics: Jugoszlavija u emigraciji, Nikola Pasics emlékiratai, Scotus Viator: Szarajevó, Cedomir Pepovics: Crna Kuka, Sztanoje Sztanojevic: Ubisztvo Franja Ferdinanda. 1925-ben indította meg egyébként az említett Sztanoje Sztanojevic belgrádi egyetemi tanár, hatalmas nemzeti enciklopédiáját „Narodna Enciklopedija Szrba, Hrvata i Szlovenaca“ címmel, amely előreláthatólag 22 kötetből fog állani. Ez a délszláv enciklopédia össze akarja foglalni mindazt, amit a délszláv törzsek írói, költői, politikusai, államférfiai, katonái, valaha véghez vittek a nemzeti egység megeremtése céljából.

Megemlíthetők még a jelenlegi nevesebb irodalmi folyóiratok is. Kétségtelen, hogy ezek között a legtekintélyesebb a nemrég 25 éves jubileumát megült és már említett Knizsevní Glasznik. Azután a „Misao“ (Gondolat), a „Letopis“ (Évkönyv) s a „Knizsevní Szever“ (Irodalmi Észak). Azok a legnevezetesebb egyesületek pedig, amelyek ma a szerb irodalmat képviselik, a belgrádi Akadémián kívül, a Szrpszka Knizsevína Zadrug (Szerb Irodalmi Társaság), a Matica Szrpszka és a Proszveta (Közművelődés).

A szerb irodalom komoly képviselői látják és felpanaszolják, hogy a szerb irodalom még nem termette meg a szerb lélek sajátos mélységeiből fakadó nemzeti jellegű és önálló szerb irodalmat. Legutóbb is a szerb folyóiratok lelkes és okos cikkekben követelik, hogy vissza kell térni az eredeti és dúsgazdag szerb népköltészethez, amelyet valaha egész Európa is megcsodált. Itt kell megkeresni a cikkírók szerint azokat a nemzeti szerb vonásokat, igazságokat, gondolatokat és eszméket, amelyekből megszülethetnék az igazi szerb irodalom. A cikkek hangsúlyozzák, hogy a szerb irodalomnak létjogosultsága a világirodalomban csak akkor lehet, ha önmagát adja és nemcsak utánozza a nyugati irodalmakat, mint ahogy eddig tette. Viszont azok a szerb filozófiai írók, akik a legújabb idők hírnökei, az orosz irodalomba mélyednek el és ott keresik a szlávságnak azt a külön lelkiességét, amely az európai általános kultúrának speciális szláv értékeket szállított. Mint ilyen értékeket kiemelik a szlávságnak szintetikus erejét, a szlávság szociális és etikai lelkű természetrajzát és a szlávságnak kozmikus vágyait. De különben is, amióta az orosz emigráció nagy része Jugoszláviában talált menedékre, és amióta az európai orosz emigráció újságíróinak és íróinak Belgrád lett a hivatalos központja és amióta az orosz írók is nagy számban jelennek meg a szerb irodalom színterén; azóta az orosz vonás egyre láthatóbbá válik a szerb irodalom arculatán. Turgenyev, Tolsztoj, Lermontov, Gorkij, Arcübasev, Mereskovszkij sohasem voltak annyira olvasottak, a szerb irodalom fordításaiban, mint éppen az utolsó esztendőkből. Hogy az orosz irodalomnak ez a lelkes kutatása és olvasása nem lesz-e ugyanazzal a hatással a speciális szerb irodalomra, mint amilyen volt a nyugati irodalmak tanulmányozása, hogy elhalványult a balkáni szerb jelleg, azt még előre látni kissé korai volna.

Végül meg kell állapítanunk azt is, hogy a német irányzat ma a szerb irodalomban csaknem egészen elaludt. Ezzel szemben viszont a francia hatás napról-napra erősödik. Nemcsak hogy alapja a mai szerb irodalomnak, de úgy hisszük, hogy ezentúl szisztematikusan is honfoglalóvá lesz a szerbek között. Belgrádban nemcsak hogy fennáll a francia tanszék, nemcsak hogy minden középiskolában intenzíven tanítanak franciául, hanem

Belgrádban francia irodalmi intézetet is alapítottak, ahol a francia irodalom és műveltség terjesztéséről maguk a franciák gondoskodnak úgy erkölcsileg, mint anyagilag is. De minden vidéki városban is megszervezték a Cercle Français-eket, amelyeknek szintén az a feladata, hogy országszerte a francia irodalom és kultúra nagyságának legyenek az örökéggő tűzhelyei.

Azok a mai szerb írók, akik még Nagy-Magyarország területén tanultak és nőttek fel, még nem felejtették el a magyar irodalmat. Manojlović Todor Ady-fordításai ma is megjelennek az előkelőbb szerb folyóiratok hasábjain.

A Pen-klub gondoskodni akar arról, hogy magyar írók is megjelenhessenek a szerb irodalom fórumán és viszont szerb írók a magyar irodalom előtt. Kállay Miklósnak legutóbb hosszú tanulmánya látott napvilágot a Knizsevní Glasznik lapjain. A Bácsmezei Napló állandó, vasárnapi irodalmi mellékleteiben ezért is szólaltatja meg a délvidéki magyarság előtt a szerb írók alkotásait.

BERKES JÓZSEF